

УДК 061.1:015[025.2:025.85](477-25)

*Анжела Шумілова,
старший науковий співробітник Державного архіву друку
Книжкової палати України*

Проблеми збереження фонду газетних видань 1917—1925 років Державного архіву друку

У статті здійснено аналіз стану газетних видань ретрофонду Державного архіву друку. На основі вивчених матеріалів наведено нові дані щодо кількісних показників газетних видань 1917—1925 рр., що потребують першочергової реставрації.

Ключові слова: друковані видання, матеріальна основа, оцифрування, реставрація, електронний паспорт, консервація, ретрофонд періодичних видань, база даних (БД).

Україна з розбудовою самостійної держави отримала можливість розвивати власний інформаційний потенціал, який залежить значною мірою від створення найсприятливіших умов для використання сукупного масиву джерельної інформації. Одним зі стратегічних пріоритетів нашої держави є забезпечення широкого доступу населення до різноманітної інформації, її ефективного використання у процесі формування соціального капіталу. Серед ключових передумов реалізації цього завдання є збереження наявних бібліотечних та архівних документів, у тому числі фонду Книжкової палати України, унікальних за змістом, різноманітних за типом і характером. Об'єктивною підставою для виникнення проблем бібліотечних та архівних фондів є фізичний знос документів через вплив механічних і температурно-вологісних чинників, пошкодження при користуванні тощо. Так, за різними оцінками, у США під загрозою знищення перебувають близько 20% бібліотечних фондів, у Німеччині — 15%, у Російській Федерації — майже 30%, а в Україні цей показник, вочевидь, іще вищий [1].

Для забезпечення збереження фондів необхідні відповідно обладнані книгосховища, технічне устаткування, кваліфіковані фахівці, відповідне фінансування та нормативна база. Однак в Україні упродовж багатьох років більшість із названих чинників належного збереження фондів були явно недостатніми, через що частка зношених документів постійно зростає, оскільки бракує фахівців, обладнання, сучасних технологій їхнього збереження та реставрації, умови багатьох книгосховищ є невідповідними.

Серед документів на паперових носіях особливе місце посідають довоєнні періодичні видання, зокрема газети як важлива частка національно-культурної спадщини, тому їхнє збереження та відновлення є справою особливої ваги, адже вони зберігають історичну інформацію, а носії натовість є підтвердженням автентичності, тож проблема збереження не може бути вирішена лише шляхом перенесення інформації на інший (наприклад, цифровий) носій.

Газетні видання, що зберігаються в Державному архіві друку Книжкової палати України, — це частина загальнонаціональної культурної спадщини. Одним із головних завдань є збереження для прийдешніх поколінь цих першоджерел. За 95 років зберігання, починаючи з 1917 р., фонд газет Державного архіву друку становить понад 10,5 млн друк. од., він є найбільшим за кількістю документів в Україні. Зберег-

ти цінні видання для майбутніх поколінь при дефіциті добре обладнаних сховищ надзвичайно складне завдання. Вирішити його можна тільки постійно спостерігаючи за станом фонду, отримуючи і фіксуючи дані, на основі яких потрібно розробляти необхідні заходи щодо забезпечення їхнього збереження.

Для забезпечення максимально тривалого зберігання документів обов'язково треба вирішити три основні завдання: створення умов, формування фонду копій, реставрація документів. Кожен вид роботи виконується з певною метою: оптимальні умови — для уповільнення процесів старіння, зведення до мінімуму кількості руйнівних факторів, зниження інтенсивності їхнього впливу на друковані видання; фонди копій — з метою страхового зберігання інформації (страхові фонди), а також для заміни оригіналів дублікатами при користуванні документами (фонди використання); реставрація — для фізичного відновлення документів, зруйнованих при старінні.

На кінець XX століття у науці з консервації друкованих видань намітилися два шляхи розвитку. Прихильники першого вважають, що оскільки усі пам'ятки писемності та друку є особливо цінною інформацією, необхідно розвивати традиційні підходи до реставраційних об'єктів для найповнішого збереження автентичності оригіналів.

Перший напрям вважається сьогодні особливо важливим, оскільки рідкісні видання загалом та окремі деталі їхньої конструкції, гатунки використаних матеріалів — цінне джерело для досліджень історії розвитку матеріальної культури та мистецтва. Розробники другого шляху з консервації надають перевагу впровадженню проектів оцифрування¹ текстової інформації та перенесення її на нові носії [2].

Принципи відбору документів для першочергової реставрації базуються на чотирьох основних критеріях: унікальність, історико-культурна значимість документа, його фізичний стан, попит. Отримати характеристику стану фонду дає змогу впровадження паспортизації документів з обов'язковим відображенням наявних пошкоджень або їх відсутності, яка останнім часом все ширше впроваджується в роботу архівів.

На основі отриманої комплексної характеристики визначаються правила щодо роботи з документами. Відповідно

¹ Оцифровування, оцифрування, дигіталізація (англ. Digitalisation) — переведення інформації в цифрову форму.

до основних ознак конкретного, зазначених у паспорті, приймається рішення про практичні можливості реставрації. Для відбору документів на першочергову реставрацію та визначення форми консервації необхідно:

- комп'ютерне забезпечення для створення бази даних, яка уможливило отримання статистичних і аналітичних відомостей по кожному документу;
- кадрове та матеріально-технічне забезпечення сучасних технологій консервації;
- наявність інструментальної бази для фізико-хімічних і біологічних досліджень;
- наявність системи порівняльних оцінок трудомісткості й вартості рекомендованих технологічних процесів.

Пошкодження документа (часткова втрата експлуатаційних властивостей) є наслідком впливу факторів: природного старіння, порушення режиму зберігання і використання. Час, упродовж якого він зберігає свої фізико-хімічні та експлуатаційні характеристики, залежить від властивостей паперового носія, зумовлених його композиційним складом і технологією виробництва, а також умов зберігання. На матеріальну основу друкованих видань впливають фізичні чинники, зокрема світло, тепло, волога та пил. Під їх впливом матеріали, з яких складається друковане видання, поступово руйнуються. При підвищенні температури та вологості процеси старіння паперу різко прискорюються. Папір жовтіє, знижується його механічна міцність, створюються умови для розмноження плісняви. Ідентифікувати пошкодження найчастіше можна вже при візуальному огляді документа, але цього інколи недостатньо і необхідно, щоб його стан обстежив спеціаліст [3].

Не завжди друковані видання, які зберігаються в Державному архіві друку Книжкової палати України, перебували в умовах, сприятливих для їхнього збереження. З роками багато з них втратили міцність, еластичність, довговічність матеріальної основи, що з часом може призвести до втрати духовної спадщини українського народу. Для належного збереження національного надбання необхідним є дотримання нормативних умов зберігання фонду, виконання науково обґрунтованих заходів із стабілізації та фахової реставрації, що дасть змогу забезпечити охорону унікальних документів від подальшого пошкодження та руйнування.

Упродовж останніх чотирьох років співробітники Державного архіву друку Книжкової палати України проводять моніторинг ретроспективного фонду газетних видань з метою обстеження стану його збереженості й створення електронної бази даних (БД) газетних видань, що потребують реставрації. Дія руйнівних факторів змінила структуру паперу, спричинила деструкцію органічних речовин документів та утворення продуктів розпаду. Подальше зберігання і використання таких документів загрожує повним руйнуванням. Тому реставраційні роботи варто розглядати як невідкладні.

Методика експертизи базується на описі фізичного стану документів, у його основу покладено принцип однотипності пошкоджень, які з'являються у документа з різних причин. Результати експертизи фахівці підрозділу вносять до БД.

Базу даних газет Державного архіву друку, які потребують першочергової реставрації, створено з використанням системи управління Microsoft Access, що входить до складу пакету офісних програм Microsoft Office. Вони дають можливість здійснювати введення, редагування, пошук і вивід у файл або на принтер такої інформації:

- бібліографічних даних;
- характеристики пошкоджень матеріалу носія й запису інформації;
- рекомендації з реставрації.

Дані про всі виявлені пошкодження, що виникли через

природне старіння або порушення режиму зберігання і користування, фіксувалися і заносилися в окремий для кожного примірника електронний паспорт видання. На основі отриманих даних надавалися рекомендації, зокрема: реставрація сторінок, реставрація палітурки, знепильовання, дезінфекція, дезінфекція, фазове зберігання. При аналізі даних встановлено, що майже усі видання зазначеного періоду мають значні механічні ушкодження.

Великий відсоток забрудненості видань як фізико-хімічного, так і біологічного характеру: плями, затікання, пігментація. Ушкоджена й матеріальна основа досліджуваних видань: жовтизна, крихкість паперу. Деякі газетні видання означеного періоду мають неправильне палітурне переплетення, нашарування тексту зі звороту.

У Державному архіві друку створено БД тих з-поміж них, що потребують реставрації.

Екранна форма паспорта газетного видання

Електронна база даних газетних видань складається з 38 полів: 13 текстових, 17 числових, 6 логічних (так/ні), 1 — дата/час, 1 — лічильник. Кожне поле містить однотипні дані та має визначений перелік можливостей. Текстові поля призначені для збереження неформатованого тексту розміром до 255 символів, у нашому випадку — бібліографічних даних та коментарів: інвентарний номер, назва, № газети, засновник, формат, місце та рік видання, додаткова інформація, інше, примітки, виконавець.

Числові поля призначені для збереження чисел, стандартно властивості цього типу визначають цілі числа. У наших БД це поля стану видання: деформація; розриви; втрати (не вся сторінка); заломки; ламкість; видалення слідів попередньої реставрації; зміна кольору носія; зміна кольору друкованого тексту; зміна кольору зображення (фото); затікання; плями; забруднення неорганічного походження; деструкція; ушкодження комахами; пліснява; пігментація; забруднення органічного походження.

Поля з логічним типом даних використовуються для збереження логічних даних типу Так/Ні. У таблиці зберігається значення ІСТИНА або ХИБНІСТЬ, а для користувачів

(у формі) відображається у вигляді перемикача ☒. У розроблених БД це поля рекомендації щодо консервації: реставрація сторінок; реставрація палітурки; знеплення; дезінфекція; дезінсекція; фазове зберігання.

Лічильник — спеціальний тип для унікальних даних (такі, що не повторюються) із автоматичним нарощуванням. Використовується для порядкової нумерації (код запису). Заповнюється автоматично. Дата/час — тип даних для збереження календарних дат і поточного часу, поле дати опису.

Заповнення паспорта починається з бібліографічного розділу. Вікна для введення бібліографічних даних розташовані у верхній частині форми. Вікна для введення даних про пошкодження носія інформації розміщено у середній його частині. Дані про стан документа розділено на три блоки, залежно від природи пошкоджувального агента: механічні, фізико-хімічні, біологічні. Ступінь пошкодження оцінюється балами: 0 — пошкоджень немає, 1 — слабкі, 2 — помірні, 3 — сильні (для зручності користувачів шкала оцінювання розташована уздовж нижнього краю форми).

Починаючи з 2010 року, досліджено кожен примірник річного комплексу окремої назви газетного видання 1917—1925 років, які зберігаються в Державному архіві друку (табл. 1). Дані про всі виявлені пошкодження, що виникли через природне старіння або порушення режиму зберігання і користування, фіксувалися і заносилися в окремий для кожного примірника електронний паспорт видання (рис.).

Введення електронних паспортів на кожну друковану одиницю газет ретрофонду Державного архіву друку Книжкової палати України дасть змогу оперативно виявити видання, які потребують першочергової реставрації.

Таблиця 1

Загальні дані про фонд газетних видань 1917—1925 рр.

Рік видання	К-сть назв газет	К-сть друк. од.	К-сть друк. од., що потребують першочергової реставрації
1917	2	118	117
1918	5	46	38
1919	4	139	138
1920	12	592	587
1921	5	240	139
1922	127	3 314	3 314
1923	123	5 598	5 492
1924	133	6 837	977
1925	120	9 507	9 507
Всього	531	26 391	20 309

Узагальнені дані про стан газет 1917—1925 рр., що підлягають реставрації, подані в табл. 2, а у діагр. — періодичних видань 1925 року.

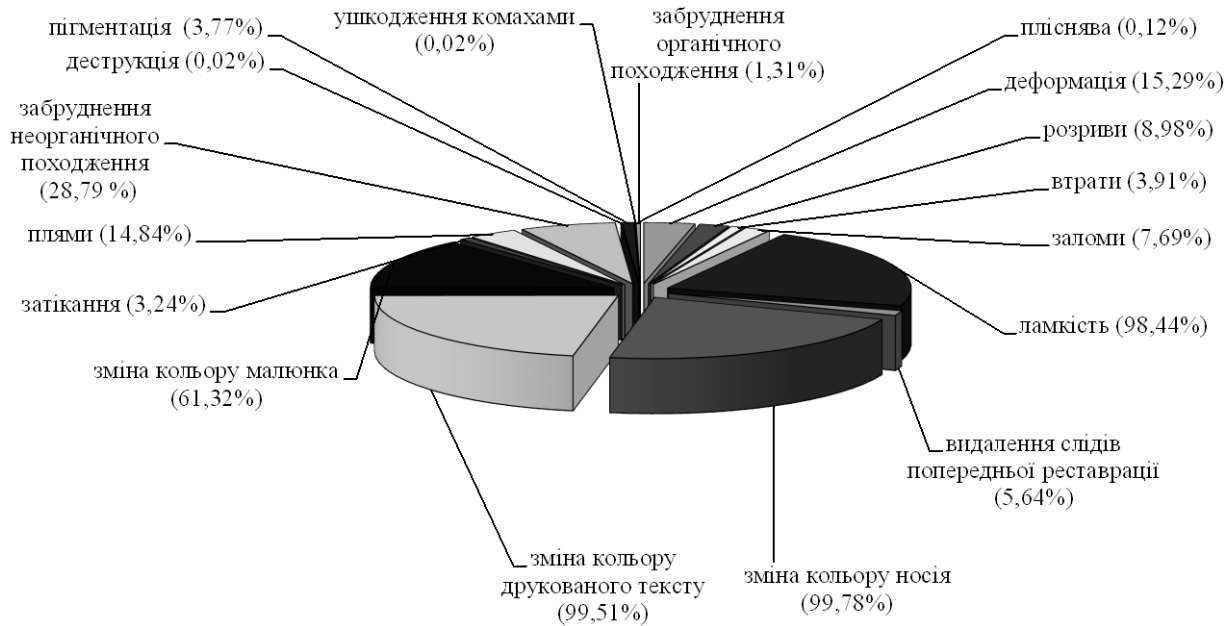
Фонд газетних видань зазначеного періоду перебуває у незадовільному стані. Як свідчать таблиця і діаграма, значна кількість видань має зміну кольору тексту, тобто текст зникає, і через деякий час його не можна буде прочитати, це найбільша проблема періодичних видань (99,5%). Крім того, газети друкували на не досить якісному папері й з плином часу він став ламким (98,4%).

Поширеними серед пошкоджень є зміна кольору носія. Далі йдуть розриви, заломы, плями, затікання і пігментація.

Таблиця 2

Кількість газет (друк. од.) 1917—1925 рр., що мають ушкодження і підлягають першочерговій реставрації

Вид пошкоджень	Рік								
	1917	1918	1919	1920	1921	1922	1923	1924	1925
Деформація	—	—	—	22	43	12	—	193	1 454
Розриви	13	5	46	192	50	95	32	356	854
Втрати	9	4	37	145	19	30	14	100	372
Заломы	13	28	8	428	123	384	194	736	731
Ламкість	27	38	135	555	139	402	196	800	9 359
Видалення слідів попередньої реставрації	1	3	10	1	—	—	11	15	536
Зміна кольору носія	92	36	135	569	139	402	196	800	9 486
Зміна кольору друкованого тексту	77	38	119	565	139	402	196	800	9 460
Зміна кольору малюнка	1	—	—	—	—	1	34	271	5 830
Затікання	24	—	41	79	16	28	—	59	308
Плями	29	—	133	98	38	48	63	149	1 411
Деструкція	—	—	—	62	10	6	3	65	2
Пігментація	4	—	—	151	5	148	1	160	358
Реставрація палітурки (підшивки)	—	—	—	3	1	3	1	—	41
Відсоток (%) пошкоджених видань від річної кількості	99	83	99	99	58	100	98	14	100

Середні статистичні дані ступеню пошкодження газетних видань 1925 р.

Висновки. Проблема збереження бібліотечних та архівних фондів у сучасній Україні обумовлена недостатнім фінансуванням бібліотек та архівів передусім у частині видатків розвитку і, як наслідок, технологічною відсталістю більшості зазначених установ, дефіцитом кваліфікованих кадрів, зокрема — фахівців з консервації та реставрації й з оцифрування фондів.

Першочерговим завданням є розробка і затвердження нової Національної програми збереження бібліотечних та архівних фондів. У сучасних умовах нестабільного і обмеженого фінансування це є досить складним завданням. Проте його слід вирішувати цілеспрямовано, за єдиним структурованим планом, використовуючи фінанси держави, регіонів, благодійних фондів, меценатів і спонсорів у досягненні мети.

Щодо розв'язання проблем збереження фонду Державного архіву друку, Книжкова палата України поки що вирішує їх своїми силами. Державний архів друку запроваджує заходи, спрямовані на виявлення у фонді цінних та рідкісних видань, проводить оцінку стану їх збереженості, впроваджуючи електронний паспорт видання, що уможливить оперативний моніторинг друкованої продукції, яка потребує реставрації. Дані, отримані в результаті проведеної роботи, необхідні також при плануванні та проведенні робіт із перенесення інформації з паперових носіїв (газет) на електронні. Вони дають змогу визначити обсяг робіт: кількість сторінок як по кожному окремому виданню, так і загальною.

Список використаної літератури

1. Концепція Державної програми збереження бібліотечних фондів на період до 2020 року (Проект).
2. Інноваційні технології в консервації документів / Макаровський Б. С. [та ін.] // Полиграфический курьер. — Режим доступу: http://polykur.com.ua/club/innovacijni_tehnologii_v_konservacii_dokumentiv.html. — Назва з екрана.
3. Консервация и реставрация книг : методические рекомендации / сост.: Стебельский В. И., Николаева Н. К. — М. : ВГБИЛ, 1987. — 210 с.

В статті представлено аналіз стану газетних видань ретрофонда Государственного архива печати. На основі изучених матеріалів представлені нові дані щодо кількісних показників газетних видань 1917—1925 гг., які потребують первоочередной реставрації.

The article presents an analysis of periodicals (newspapers) from retrofund of the State Archives of printing (Book Chamber of Ukraine). Based on the studied materials had been submitted new data on quantitative indicators of this periodicals (newspapers) 1917—1925 that require urgent restoration.

Надійшла в редакцію 5 грудня 2013 року